

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และ ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์
(ถ่ายภาพโดย นักศึกษาในงานสัมมนาทางวิชาการ ปี พ.ศ. 2555)

บทบรรณาธิการพิเศษ
การเมืองของชีวิตในพื้นที่วัฒนธรรม
บทนิพนธ์ระลึกถึงคุณูปการทางวิชาการของ
ฉลาดชาย รมิตานนท์

Special Editorial

Politics of Life in Cultural Spaces:

A Festschrift to Shalardchai Ramidhanond

อานันท์ กาญจนพันธุ์

Anan Ganjanapan

แม้ว่าจะไม่ได้เป็นนักมานุษยวิทยาไทยรุ่นบุกเบิก หากเป็นเพียงรุ่นสองที่ตามมาจากรุ่นแรก แต่อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ก็สามารถเปิดพรมแดนความรู้ใหม่ ๆ ให้กับวงการมานุษยวิทยาไทยหลาย ๆ ด้านด้วยกัน ซึ่งสะท้อนประสบการณ์มากมายในชีวิต ที่ล้วนบ่มเพาะความเข้าใจปฏิบัติการในชีวิตจริง มากกว่าการติดอยู่ในกับดักของอุดมการณ์หรือทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใดเป็นหลัก เมื่อศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงรอยต่อระหว่างปลายทศวรรษ 1960 และต้นทศวรรษที่ 1970 อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ซึมซับประสบการณ์ชีวิตและความเคลื่อนไหวของนักศึกษาที่นั่น ในการต่อต้านสงครามเวียดนาม และเมื่อกลับมาสอนหนังสือที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2516 ก็มีความรู้สึกร่วมกับการเคลื่อนไหวของนักศึกษาไทย ในการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการทหารในเดือนตุลาคม 2516 อีกครั้ง

ประสบการณ์ชีวิตทั้งสองครั้งหนุนเสริมให้ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ หันมาสนใจ “การเมืองของชีวิตในพื้นที่วัฒนธรรม” มากขึ้น แม้จะศึกษามาทางด้านมานุษยวิทยา ซึ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาวัฒนธรรมเป็นหลัก แต่เมื่อผสมผสานประสบการณ์ชีวิตกับมุมมองทางมานุษยวิทยาเข้าด้วยกัน ได้ช่วยเปลี่ยนให้ อาจารย์

ฉลาดชาย รมิตานนท์ หันมามองการเมืองของชีวิตวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวของคนระดับล่างในสังคม แทนการยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมหลวงอย่างตายตัวของคนชั้นสูง เพราะแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมอำนาจนิยม ด้วยการเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการสร้างอำนาจจากเบื้องล่างมากกว่า

อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ อาจจะถูกจัดให้เป็นนักมานุษยวิทยาชายขอบ ไม่ใช่เพราะอยู่ในฐานะที่สอนหนังสืออยู่ในมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค แต่เพราะ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ไม่ได้เดินตามเส้นทางของนักวิชาการกระแสหลัก ด้วยการไม่ได้สนใจใยดีกับการแสวงหาตำแหน่งทางวิชาการ หากแต่มุ่งมั่นสอนหนังสือและศึกษาวิจัยอย่างจริงจัง ด้วยมุมมองในเชิงการเมืองของชีวิตวัฒนธรรม ที่มีลักษณะของการเมืองไม่เป็นทางการหรือนอกระบบรัฐ ซึ่งนักวิชาการในปัจจุบันเรียกว่า “การเมืองในชีวิตประจำวัน” (ดู Kerkvliet 2009) อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ จึงสามารถมองลอดความรู้กระแสหลัก เพื่อเสริมสร้างให้มานุษยวิทยามีส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยจากเบื้องล่าง จนอาจกล่าวได้ว่า อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ถือเป็นครูของมานุษยวิทยาปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคนสำคัญด้วยคนหนึ่ง

จากความสนใจการเมืองของชีวิตวัฒนธรรมและการสร้างอำนาจจากเบื้องล่างนี้เอง อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ จึงเลือกสอนวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาการเมืองตั้งแต่เริ่มแรกเข้ามาเป็นอาจารย์ เพื่อให้นักศึกษาได้เรียนรู้การเมืองในแง่มุมอื่น ๆ นอกเหนือจากการเมืองของรัฐเท่านั้น พร้อมทั้งแปลหนังสือเพื่อใช้เป็นตำราประกอบการสอนด้วย เรื่อง **“พัฒนาการศาสตร์มาร์กซิสม์ว่าด้วยสังคมวิทยา”** (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2529) ซึ่งแปลมาจากบทที่ Tom Bottomore เขียนเกี่ยวกับสังคมวิทยา ในหนังสือรวมบทความเรื่อง **“Marx : The first hundred years”** (David McLellan ed. 1983) ก่อนหน้านั้น อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ก็ได้ร่วมโครงการวิจัยการเมืองของชาวนายากจนในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของเชียงใหม่เรื่อง **“การมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย”** (ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิระดา สมสวัสดิ์ และอนันท์ กาญจนพันธุ์ 2525) และพบว่า ชาวนายากจนในช่วงต้นทศวรรษที่ 2520 ต้องเผชิญกับความเสี่ยงในชีวิตมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การผลิตแบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น จนต้องลุกขึ้นเคลื่อนไหวต่อราคาแรงและความมั่นคงในชีวิต จากการต้องพึ่งพาการเช่านาของชาวบ้านและเจ้าของที่ดินที่มีฐานะดี

ยิ่งไปกว่านั้น อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ยังมองลึกลงไปอีกว่า การเมืองของชีวิตวัฒนธรรมนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในพื้นที่ทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังซ้อนทับอยู่ในพื้นที่ของอุดมการณ์ด้วย ท่านจึงเริ่มหันมาสนใจศึกษาวิจัยอุดมการณ์ปฏิบัติการของชาวนา ที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมและความเชื่อ โดยเฉพาะการนับถือผีและการเข้าทรง ดังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในหนังสือเล่มบุกเบิกเรื่อง **“ผีเจ้านาย”** (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2527) ซึ่งสวนทางกับกระแสนิยมทางวิชาการในขณะนั้น ที่ให้ความสนใจกับการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวนาเป็นหลัก เพราะมองว่าคนในสังคมสมัยใหม่จะค่อย ๆ ลดความหลงใหลในความเชื่อต่าง ๆ ลงไป ดังจะเห็นได้ว่า ในบทความของท่านเบ้ (Tanabe Shigeharu ในวารสารฉบับนี้) สนับสนุนความเข้าใจของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ที่ว่า ชาวนายังหลงใหลอยู่ในความเชื่อเกี่ยวกับการเข้าทรงผีเจ้านาย เพราะช่วยให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกร่วมสัมผัสใกล้ชิดกับการเผชิญหน้าปัญหาต่าง ๆ ที่ทำลายพวกเขา จากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ เมื่อผู้คนเริ่มมีสำนึกแบบปัจเจกชน จนทำให้ไร้ที่พึ่งมากขึ้น

ในความคิดของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ อุดมการณ์ปฏิบัติการของชาวนา จึงไม่ใช่เป็นเพียงการต่อต้านความคิดกระแสหลักเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่เพียงช่วยเชื่อมอารมณ์ความรู้สึกกับสังคมสมัยใหม่ แต่ยังเชื่อมโยงชีวิตของชาวนากับป่าในฐานะทรัพยากรพื้นฐานของชีวิตด้วย เมื่อ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้หันมาเขียนหนังสือเรื่อง **“ป่าไม่สังคมกับการพัฒนาชนบท”** (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2528) เพื่อโต้แย้งความเข้าใจกระแสหลัก ที่มักปรักปรำชาวนาในเขตป่าว่าเป็นผู้ทำลายป่าทั้ง ๆ ที่ป่าเป็นพื้นที่ชีวิตและวัฒนธรรมของชาวนาแต่การทำลายป่านั้นยังเกี่ยวข้องกับการสังคมนาภายนอกที่บุกรุกเข้ามาแสวงหาประโยชน์ต่าง ๆ ในนามของการพัฒนา ซึ่งต่อมา อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้ขยายความผ่านการวิจัยในภาคเหนือตอนล่าง ในโครงการวิจัยขนาดใหญ่ ที่รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่อง **“วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า”** (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง บก. 2534) โดยพบว่า การบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่านั้นยึดโยงอยู่กับนโยบายของภาครัฐอย่างชัดเจน มากกว่าที่จะกล่าวโทษชาวนาฝ่ายเดียว

หลังจากนั้น อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ก็ได้เข้าร่วมกับโครงการวิจัยขนาดใหญ่ อีกโครงการหนึ่ง เพื่อศึกษาการจัดการป่าชุมชนของชาวนา ซึ่งรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือ

เรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ” (เสน่ห์ จามริกและ ยศ สันตสมบัติ บก. 2536. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา) และพบว่า ป่าชุมชนก็ถือว่าเป็นป่าไม้สังคมด้วย ในมิติที่ว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการป่าในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ จนช่วยให้เกิดความเข้าใจแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งหมายถึงสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรร่วมกัน จากข้อค้นพบในงานวิจัยต่าง ๆ ซึ่งหลายชุมชนได้แสดงบทบาทดังกล่าวอยู่แล้ว จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคม ในการรณรงค์ให้ออกกฎหมายป่าชุมชน เพื่อรับรองสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการป่าให้เป็นอีกทางเลือกหนึ่งของการจัดการป่า ซึ่งจะยิ่งเสริมความเข้มแข็งให้กับการจัดการป่านุรักษ์มากขึ้น บทความของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (ในวารสารฉบับนี้) ได้ช่วยขยายความและฉายภาพเบื้องหลังการวิจัยและการเคลื่อนไหวดังกล่าวให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

บทความในวารสารเล่มนี้อีกชิ้นหนึ่งได้สานต่อความคิดของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ในประเด็นของสิทธิชุมชน ซึ่งภาคชุมชนและประชาสังคมพยายามนำมาปรับใช้เพื่อผลักดันการออกโฉนดชุมชน แทนการออกโฉนดแบบเดิมที่ตั้งอยู่บนแนวคิดสิทธิของปัจเจกบุคคลเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากบทความของ เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว การเปิดใจยอมรับสิทธิชุมชนและสิทธิทางวัฒนธรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีส่วนร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในสังคม ที่จะช่วยสร้างความเข้มแข็งให้ความรู้ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันสามารถเสริมซึ่งกันและกันในการดูแลทรัพยากรที่แตกต่างกัน บทความของ นฤมล อรุโณทัย ได้สานต่อและขยายความคิดดังกล่าวจากกรณีในภาคเหนือ ด้วยการหันไปถกเถียงกรณีของชุมชนชาวเลในภาคใต้ ที่มีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ขณะที่บทความของ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ได้หยิบยกประเด็นการเมืองของความรู้ขึ้นมายืนยันเพิ่มเติม ในกรณีของชุมชนตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ในภาคอีสานที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรจากน้ำผ่านงานวิจัยไทบ้านเพื่อพิสูจน์ว่าพวกเขามีความรู้อีกชุดหนึ่งที่แตกต่างจากความรู้กระแสหลัก แต่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ร่วมกันของคนและระบบนิเวศ ซึ่งคล้ายคลึงกันระหว่างคนทั้งในลุ่มน้ำและชายฝั่งทะเล

ในช่วงหลัง อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ได้หันมาสนใจประเด็นสตรีศึกษาและเพศภาวะเพิ่มเติม เริ่มต้นจากการร่วมวิจัยผู้หญิงชาวไทย ซึ่งรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่อง

“ไท” (ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิชา สมนัสดี และเรณู วิชาศิลป์ บก. 2541) ต่อมาก็เขียนเอกสารประกอบการสอนสตรีศึกษาอีกหลายชิ้น บทความอีกชิ้นหนึ่งในวารสารเล่มนี้ของไพฑูริย์ เสงสุวรรณ ได้พยายามเชื่อมโยงการศึกษาของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์เกี่ยวกับป่าชุมชนและสตรีศึกษา ด้วยการชี้ให้เห็นว่า การศึกษาการเคลื่อนไหวเพื่อการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชนนั้นมักจะเน้นการต่อต้านวาทกรรมป่าของรัฐเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังไม่ได้นสนใจบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะเท่าที่ควร เพราะการยึดติดอยู่กับมายาคติที่ว่าผู้หญิงไม่สนใจการเมือง ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงก็มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวอย่างแข็งขันในพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน

บทความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น เริ่มมาจากการนำเสนอในการสัมมนาเพื่อชี้ให้เห็นถึงคุณภาพการของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ที่มีต่อวงวิชาการและการเคลื่อนไหวทางสังคมในด้านต่าง ๆ ในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2561 แต่ในวารสารฉบับนี้ยังมีอีกหนึ่งบทความ ที่นำมาเพิ่มเติมในภายหลัง ซึ่งน่าจะช่วยเชื่อมโยงความคิดของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ไปในอนาคตข้างหน้าได้เป็นอย่างดีอีกประเด็นหนึ่ง บทความแรกของนฤพนธ์ ด้วงวิเศษ ได้ถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับ “เคยวีรศึกษาในสังคมไทยมองผ่านข้อถกเถียงจากตะวันตก” ซึ่งน่าจะเป็นที่อยู่ใใจของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ เช่นเดียวกัน

บทความต่าง ๆ ในวารสารฉบับนี้จึงช่วยยืนยันได้อย่างดี ถึงคุณภาพการของอาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ ทั้งในเชิงวิชาการและการร่วมเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งถือเป็นต้นแบบของมานุษยวิทยาปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพราะ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ สามารถเชื่อมโยงความคิดและข้อค้นพบต่าง ๆ จากการวิจัยได้อย่างมีพลัง ต่อพลวัตของการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงสังคม ด้วยมุมมอง “การเมืองของชีวิตในพื้นที่วัฒนธรรม” เริ่มจากการหันเหความสนใจจากมานุษยวิทยากระแสหลักมามองอำนาจจากเบื้องล่าง ที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมและความเชื่อของชาวบ้าน จนมีส่วนช่วยเสริมศักยภาพให้กับการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชน ในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร ซึ่งนักวิชาการรุ่นต่อ ๆ มาได้พยายามสานต่อความคิดดังกล่าว และพบว่าสามารถนำมาปรับใช้ได้กับชุมชนอย่างหลากหลาย แม้จะอยู่ในระบบนิเวศที่แตกต่างกัน ทั้งป่าในพื้นที่สูง พื้นที่ลุ่มน้ำ และพื้นที่ชายฝั่งทะเลก็ตาม

ในท้ายที่สุด อาจารย์ฉลาดชาย รมิดานนท์ มักจะยืนยันถึงความสำคัญของมิติต่าง ๆ จากสตรีศึกษาและพยายามจะเตือนสติอยู่เสมอว่า การเคลื่อนไหวทั้งหลายข้างต้นนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ของผู้ชายเท่านั้น หากจะต้องมีผู้หญิงร่วมอยู่ในทุกพื้นที่ด้วย ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันสังคมและชุมชนวิชาการต่าง ๆ มักติดอยู่กับดักของมุมมองที่ไร้มิติของผู้หญิงและเพศภาวะอย่างเหนียวแน่น จนกลายเป็นช่องว่างของการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมประชาธิปไตย ที่ยังคงลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่เช่นในขณะนี้ อีกทั้งความพยายามที่จะก้าวข้ามการผลิตสร้างความรู้ที่ปิดกั้น/กีดกันจากนักวิชาการแนวหลังอาณานิคม ตามสุนทรีย์ สิริอินตะวงค์ ได้ปริทัศน์เอาไว้เป็นอย่างดีให้ได้ศึกษาเรียนรู้กันต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง บก. 2534. *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2527. *ผีเจ้านาย*. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2528. *ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ ฯ สมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2529. *พัฒนาการศาสตร์มาร์กซิสม์ว่าด้วยสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์, และอานันท์ กาญจนพันธุ์ 2525. *รายงานวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทภาคเหนือของประเทศไทย*. เชียงใหม่: ม.ป.พ.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์, และเรณู วิชาศิลป์, บก. 2541. *ไท*. เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์, และวิระดา สมสวัสดิ์. 2526. “การมีส่วนร่วมของประชาชน: เงื่อนไขปฏิบัติการและอนาคต.” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 2 (4): 67-95.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์, และสัณฐิตา กาญจนพันธุ์. 2536. *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ*. บรรณาธิการ โดย เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เบญจพรพรณ เอกะสิงห์, ฉลาดชาย รมิตานนท์, และเบญจวรรณ ทองศิริ. 2540. *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า: ภาคเหนือตอนล่าง*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Bottomore, Tom. 1983. “Sociology.” In *Marx: The First Hundred Years*, edited by David McLellan. New York: St. Martin's Press.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria. 2009. “Everyday politics in peasant societies (and ours).” *The Journal of Peasant Studies* 36 (1): 227-243.